XIX. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINDA BİRLİKTE YAŞAM STANDARDINA LOKAL BİR YAKLAŞIM: ŞUMNU ÖRNEĞİ

KÖKSAL, Osman*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bir anlamda çok dilli, çok dinli, çok kültürlü toplulukların bir arada yaşadıkları yer olan Osmanlı kentlerinde yaşam standardının oluşumu bakımından bu yapının ayrı bir payı vardır. Yine Osmanlı tarihinin belirli alanlarında tüme varım yöntemiyle genel fikstür ortaya koyabilmede lokal ve yerel çalışmaların önemi yadsınamaz.

Bu noktadan hareketle bildiride XIX. yüzyıl Osmanlısı'nda farklı toplulukların birlikte, yaşam standardına bir örnek olarak inceleyeceğimiz Şumnu, yüzyılın ortalarında Silistre eyaletine bağlı bir kaza merkezidir. Demografik açıdan çoğu Osmanlı yerleşim biriminin en belirgin vasıflarından olan mülti-etnik yapı burada da hâkimdir. 31 mahallesi bulunan kazada Müslüman Türklerin yanında Hristiyan Bulgar, Ermeni ve Musevi (Yahudi) toplulukları yan yana yaşamakta ve aynı mekânı paylaşmaktadırlar. Şumnu'nun bu devrede bölgedeki pek çok kaza merkezine göre en belirgin farkı ve bir bakıma avantajı, devletin Rumeli'deki askerî varlığının ikmal ve depo üssü, hatta yüzyılın belli başlı savaşlarında Osmanlı Ordusu'nun karargâh (ordugâh) merkezi oluşudur. Bu konumu ona, sosyo-iktisadi açıdan büyük bir canlılık sağlamakta, arz-talep ilişkisi içerisinde güçlü bir üretim ve hizmet organizasyonunun ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır. Barındırdığı nüfus bakımından büyük bir kasaba sayabileceğimiz Şumnu bu sayede, yaşanan sosyo-ekonomik standardıyla tam bir şehir görünümü sergilemektedir. Kaza merkezinde; dokumacılık, dericilik, ayakkabıcılık, dikicilik ve terzilik gibi dönemin pek çok klasik üretim alanının yanında çok geniş yelpazeli bir imalat ve hizmet sektörü bulunmaktadır. Ticari hayatın döndüğü mekânlar olarak pek çok han, dükkân ve mağazanın yer alışı da ticari canlılığın bir göstergesidir. Esnaf ağırlıklı örgütlenmeye rağmen, ziraat ve hayvancılığın da tamamen devre dışı kaldığı söylenemez. Asıl önemlisi şehirdeki refah ortamı üç ayrı din ve daha fazla etnik kökene mensup grupların ortak mesaisi, uyum ve iş birliği ile gerçekleşmektedir.

---

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Eskişehir/TÜRKİYE. **e-posta:** okoksal@ogu.edu.tr

Farklı grupların şehir merkezindeki mekânsal organizasyonu, sosyal statüleri, kültürel değerler ve faaliyetleri, meslekî becerileri ve üretim kapasiteleri bildiride karşılaştırmalı olarak incelenerek ortak yaşam standardına dair farklı kesitler sunulmuş ve bildiri konusu; döneme ait arşiv verileri, vilayet salnameleri ve benzeri resmî yayınlar, istatistikî bilgiler ve yapılan araştırmalar yardımıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şumnu, ortak yaşam standardı, Osmanlı kenti, meslekî örgütlenme.

ABSTRACT

A Local Approach to the 19th Century Multi – Segmental Ottoman Society with Common Living Standards: Shumen Model

The multi-lingual, multi-religious and multi-cultural structure of the Ottoman town has been influential in the formation of a common living standart in urban life. It should also be noted that, at least in certain aspects of the Ottoman history, the contribution of local and regional inductive explorations in forming a general framework can not be overlooked.

Accordingly, this paper takes the town of Shumen as a model where the traces of a common living standart of the XIXth century multi-segmental Ottoman society can be found. Shumen, starting with the mid-XIXth century, has become the only center of military supply and army headquarter in the Balkans and has maintainted this status for a long time, which, soon ceased to be a moderate Balkan town and with a rapid growth posed challenge to Ruse, the future center of the province. More than half of the population in Shumen consisted of Turks, but it also contained a dens Bulgarian population as well as a thin population of Jewish and Armenian. The demographic structure of Shumen, despite it was a military center, was not exposed to any intervention. The varying handicrafts and sectors of production, all coming into being as a result of the need to meet the increasing demand of commodity and services, were distributed among the different groups evenly in proportion to their own skills and kept on contributing to socio-economic prosperity of the town. The concomittant increase seen in the volume of trade and in the amount of money in circulation was also felt in social prosperity.

The special organization, the social status, the cultural values and activities, the proffessional talents and the capacities of production of different group within the town have been analyzed in the paper comparatively and different issues of a common living standart are highlighted. The text of the paper is finalized by utilizing the contemporary archival data, the provincial annuals, official publications, some statistical information and other literary researches.

Key Words: Shumen, common living standart, Ottoman town, proffessional organization.

GİRİŞ

Şehrin Stratejik Önemi ve Demografik Görünümü

Bugünkü Doğu Bulgaristan'da liman şehri Varna'nın 90 km kadar batısında, küçük Balkan silsilesinin kuzey eteğinde, tabii korunmaya sahip bir alanda kurulu Şumnu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgenin stratejik merkezlerinden biri oldu. Özellikle kuzeyden gelişen Rus taarruzlarının Tuna tabii sınırını zorlamaya başlaması, bölge savunması açısından şehrin önemini daha da arttırdı. Bu devreden itibaren kasaba, Osmanlı Devleti'nin Rumeli "sağ kolu"[1] üzerindeki iki büyük askerî üs ve ikmal merkezinden birini (diğeri daha kuzeydeki Babadağ) oluşturuyordu. Öyle ki burası kış ve yaz (meşta ve sahrada) kırk-elli bin askeri barındırabilecek altyapı tesisleriyle donatıldı. Şumnu ordugâhı ilerleyen süreçte hem Silistre, Rusçuk, Yergöğü, Ziştovi ve Niğbolu gibi Tuna boyunca sıralanan hudut kalelerinin ikmal ve destek merkezi hem de Tuna'dan sarkarak Kara Deniz kıyısı boyunca güneye yönelecek Rus saldırılarına karşı daha doğudaki Varna ile birlikte Balkan silsilesi kuzeyinde ikinci bir savunma mevzii görevi üstlendi.[2] Yine XVIII. yüzyıl ikinci yarısından sonra baş gösteren Osmanlı-Rus harplerinde kasaba genellikle Osmanlı karargâh merkeziydi.

Kazandığı konjonktürel konum dolayısıyla sürekli gelişen ve göç alan Şumnu'nun 1845 yılı temettuat sayımlarına[3] göre merkez nüfusu 2.737 hanedir. Demografik dağılımı bakımından bunun 1.625 hanesi Müslüman (Türk) nüfustur ve toplam nüfusa oranı % 59.6'dır. Türk sekene 27 mahallede barındırdıkları nüfus bakımından 27 küçük mahallede yerleşik durumdadır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde en kalabalık grubu Bulgarlar oluşturmaktadır. Müslüman Kürkçü Musli-i Bâlâ Mahallesi'nde yerleşik dört Bulgar hanesiyle birlikte bunların iki büyük Bulgar mahallesindeki[4] toplam nüfusları 960 hanedir.

---

[1] Osmanlı Devleti'nin gerek Anadolu, gerekse Rumeli cihetinde yer alan üç büyük ana yol ağından her birisine "kol" deniliyordu. Rumeli istikametindeki üç yoldan Karadeniz kıyısı boyunca Kırım'a uzanan yol ağına "sağ kol", İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad üzerinden Macaristan'a uzanan yol "orta kol"; daha güneyden Yunanistan veya Adriyatik sahillerine ulaşan yol ağı da "sol kol" adını alıyordu. Ayrıntılı bilgi için **bkz.:** Rıza Bozkurt, **Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri,** Ankara 1966; Yusuf Halacoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme**, Ankara 2002.

[2] Şumnu'nun stratejik önemiyle ilgili daha geniş bilgi için **bkz.:** Osman Köksal, **XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugâh Kasabası Şumnu**, Araştırma yayınları, Ankara 2006, s. 63-69.

[3] Mahallelerle ilgili sayım defterlerinin arşiv numaraları şunlardır: **BOA, Temettuât defteri, no: 12 489, 12 501, 12 519, 12 521, 12 527, 12 530, 12 531, 12 535, 12 540, 12 545, 12 548, 12 550, 12 566, 12 568, 12 568, 12 570, 12 571, 12 576, 12 584, 12 590, 12 596, 12 597, 12 601, 12 607, 12 608, 12 610, 12 622, 12 625, 12 628, 12 603, 12 632, 12 633**. Mahallelerin adları, hane sayıları için ayrıca **bkz.: Ek 1, Tablo**.

[4] Kadı Mescid-i Girân (Dolupınar) ve Kilise (Kenîse) mahalleleri.

Kendi adlarıyla anılan mahallelerinde[5] yerleşik Ermeni ve Yahudilerle birlikte kaza merkezindeki gayrimüslim nüfus oranı 1.112 haneyi bulmaktadır ve toplam nüfusa oranları % 40.4'tür.

Şumnu'nun merkez nüfusu, ilerleyen devrede hissedilir oranda artış göstermiştir. 1868 (1285) yılına ait ilk Tuna Vilâyet Salnâmesi'ne göre kasabanın merkez nüfûsu toplam 4.152 hanedir. **1873 Salnâmesi** bunu açılımını 2.682 hane Müslüman ve 1.470 hane gayrimüslim olarak yapmaktadır.[6] 1845 sayımından sonra geçen 23 yıllık süreç içerisinde kasaba nüfusu 1.415 hane artmıştır ve bu eski nüfusa göre % 52'lik bir artış demektir. Yine aynı salnâmeye göre kasabadaki erkek nüfus miktarı 4.792 Müslüman ve 4.838 gayrimüslimden ibarettir. Burada Müslüman hanelerinin gayrimüslimlerden daha az nüfusa sahip oldukları hemen fark edilmektedir.[7]

Köylü sekene dikkate alındığında Şumnu'da Türk nüfusu daha baskındır. Henüz dokümünü yapmamış olmakla birlikte temettuât kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 1845 sayımları esnasında Şumnu'ya bağlı Alçaklar, Karlova (Karlâbâd), Deliorman (Divâneorman) adlı üç nahiye ile 139 köy bulunmaktadır. Vilayet salnâmeleri bu konuda daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır. 1873 (1290) Salnâmesini baz alırsak Şumnu'nun tek nahiyesi Yenipazar ile birlikte yedisi mahalle toplam 155 köyü vardır. Bunlardan 33 köyde Müslüman-Hristiyan karışık yaşamaktadır, geriye kalan 132 köy tamamen Türk köyüdür.[8] Köylerde yaşayan 13.215 hanenin 10.794 hanesi, yine toplam 41.670 erkek nüfustan 33.512'si Türk'tür. Hane hesabıyla köy nüfusunun % 81.6'sını, erkek nüfus bazında % 75.7'sini Türkler oluşturmaktadır. Döneme ait diğer kayıtlar da bu dağılımı doğrular niteliktedir.[9]

---

[5] 118 Hane nüfusa sahip Ermeniyân Mahallesi ile 29 hane nüfuslu Yahudiyân Mahallesi. Musevi grubun Müslüman Veli Efendi Mahallesi'nde yerleşik üç Yahudi hanesi ile birlikte kaza merkezindeki toplam nüfusu 32 hanedir. **BOA, Temettuat Defteri no: 12566; 12576**. Şumnu'daki Ermeni grubun buradaki sosyo-ekonomik konumuyla ilgili olarak ayrıca **bkz.:** Köksal, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Ordugâh Kasabasındaki Ermeni Topluluğun Sosyo-İktisadî Durumu", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 3, Sayı: 5 (Şubat 2005), Ankara 2005, s. 51-69.

[6] **Tuna Vilayet Salnâmesi**, 1290, s. 112.

[7] Bunun bazı sebepleri temettuât defterlerinde kayıtlı hâne sahiplerinin mesleki pozisyonlarına bakıldığında kolay anlaşılmaktadır. Hane reislerinin büyük bir kesimi muhtelif iş kollarında kalfa ve çırak olarak iş gören gençlerden oluşmaktadır. Tine 200'ün üzerinde hane reisi yerli topçu birliği askeri (neferi)dir. Kayıtlı hane reisleri arasında medrese öğrencisi (talebe-i ulûm) olanlar vardır. Haneleri küçük tutmak, bir amacı "vergi toplamak" olan devletin de işine gelmektedir.

[8] Köy adlarıyla nüfus miktarları ve ekonomik varlıklarını gösterir bir tablo için **bkz.:** Köksal, **XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugâh Kasabası Şumnu**, (Eser, bundan sonra sadece Şumnu olarak kısaltılacaktır.) s. 192-196, **Ek 16.**

[9] Mesela Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü fonlarındaki kayıtları değerlendiren Slavko Draganova Şumnu'nun köy-kent nüfus toplamını 47.339 olarak vermiştir. Bu salnâmeye göre bulduğumuz rakamdan biraz eksiktir. Karş. Slavko Draganova, "Yeni Bulunan Tuna Vilayetinin

Yerel Yönetim Organizasyonu

XIX. yüzyıl mahallî yönetimler bakımından tedricî bir değişim dönemi oldu. Söz konusu değişim ve dönüşüm birbirinden farklı boyutlarda gerçekleşti. Her şeyden önce kaza artık klasik dönemdeki "kadının yargı dağıttığı ve yönettiği yer." anlamını yavaş yavaş yitirmeye başladı. Hem merkezî, hem mahallî yönetimde köklü değişiklikler getiren Tanzimat süreci kazâların yönetimini "eşraf-ı hânedân arasından seçilecek bir müdür"e bıraktı. Şumnu'nun 1845 yılındaki kaza müdürü Hüsmen Ağa bin İsmail'dir.[10] 1864 yılında Tuna Vilayeti kurulduktan sonra kaza, birinci sınıf Kaimmakamlık statüsüne yükselmiştir. **1877 (1294) tarihli son Vilayet Salnâmesi**'ne göre Şumnu Kaymakamı Dâniş Efendi'dir.

Esas değişim gayrimüslim unsurların yerel yönetime katılımları yönünde yaşandı. Daha önce Müslüman (Türk) unsurlara ait yegâne ayrıcalıklardan olan yönetme imtiyazı, yüzyıl içerisinde tedricen gayrimüslimler lehine genişledi. Klasik dönem boyunca Osmanlı "millet sistemi" çerçevesinde sadece ruhani liderleri vasıtasıyla mahallî yönetimle bütünleşen gayrimüslim gruplar, muhtarlık teşkilatının devreye girmesiyle birlikte mahalle muhtarlarına bedel kocabaşıları tarafından temsil edildiler. Temettuat kayıtlarında sadece Kilise Mahallesi'ne kayıtlı Hacı Dimitri'nin adı geçmekteyde de 1846'da şehri ziyeret eden Abdülmecid, Dimitri ile birlikte Bulgar Kocabaşılarından Anastas'ı ve Ermeni milleti Kocabaşısı olarak Hacı Haçator'u birer nişan ile ödüllendirmiştir.[11]

Vilayet yönetimine geçildikten sonra gayrimüslimlerin yerel yönetimlerde daha yaygın görev aldıklarını görmekteyiz. Kaza İdare Meclisi'nin dört üyesinden ikisi,[12] Belediye İdare Meclisi'nin üç üyesinden yine ikisi ile Belediye Sandık Emini ve Mühendisi[13] gayrimüslimdi. Ticaret Mahkemesi'nin reisi, iki daimi üyesinden biri, dört geçici üyesinden ikisi ve mahkeme baş katibi

---

Nüfusuna Ait Emlak ve Vergi Defteri", **Osmanlı ve Cumhuriyet Türk Bulgar İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (11-13 Mayıs 2005),** Eskişehir 2005, s. 207-216. Draganova daha önce neşrettiği bir eserinde de Şumnu köyleriyle ilgili istatistikler yayımlamış ise de burada daha çok gelir ve vergi durumu incelenmiş olup tüm köyler yoktur. **Bkz.:** Draganova, **Materializa Dunavsiya Vilayet**, **Rusyenska, Silistreska, Sumenska, Tutrakanska kaza prez 50-te 70 te godini na XIX v**.; Sofia 1980; s. 147-170, 194-215.

[10] **BOA, Temettuât def., no. 12 630**. Bir yıl sonra Rumeli seyahati çerçevesinde Şumnu'yu ziyaret eden Sultan Abdülmecid, Hüsmen Ağa'nın mevkisini yükseltmiş ve Istabl-ı Amire Müdürlüğü ile ödüllendirmiştir. Esad Efendi, **Seyahatnâme-i Hümayun**, İstanbul 1262, s. 31.

[11] Esad Efendi, s. 32.

[12] Aza Hacı Panayot ve Naçko Ağalar, **Tuna Vilayet Salnâmesi 1294**, s. 19.

[13] Matiş Ağa, Yuvanço Ağa, Sandıkkâr Andonaki Efendi, Belediye Mühendisi Nikola Efendiler. Age, s. 18.

gayrimüslimlerden[14] tayin edilmişti. Diğer kurumlarda da gayrimüslimler bulunuyordu.[15]

Gruplar Arası Sosyo-Kültürel İlişkinin Düzlemi

Şehri paylaşan farklı etnik-dinî grupların yerleşim açısından klasik Osmanlı şehir geleneğine uygun biçimde ayrışarak kendi mahallelerinde oturduklarını yukarıda dolaylı olarak belirttik. Az miktardaki Müslüman Çingene grubunu dışarıda tutarsak[16] bu ayrışma farklı grupların kendi iç kültürlerini yaşama ve yaşatma tarzları açısından da geçerlidir. Gayrimüslim gruplardan her biri, diğerinin ve kamunun hukukuna tecavüz etmemek koşuluyla kendi ruhani temsilciliklerinin etrafında örgütlenerek kendi inançlarını ifade etmek ve yaşatmakta, eğitim-öğretim işlerini düzenlemektedirler.

Buna karşılık şehirde ortak ihtiyaçlardan doğan arz ve talebin karşılanmasında oldukça dengeli ve uyumlu bir iş ve görev bölüşümü sağlanmıştır. Şehrin yerel yönetimi yanında güvenlik işleriyle dericilik (debbağlık), dokumacılık (muy-tablık), keçecilik çömlekçilik gibi bazı imalat kolları ile berberlik, odunculuk ve benzerî hizmetleri Müslümanlar üstlenmişken terzilik ve kumaş tüccarlığını Ermeniler, kürkçülük, abacılık gibi konfeksiyon sektörü ile inşaat işleri (dülgerlik), demircilik, fıçıcılık kazancılık ve benzeri iş kolları ve perakende satıcılık (bakkallık) işleri ağırlıklı olarak Bulgar ve Rum sekene götürmektedir.[17] Fırıncılık, kasaplık, ve gündelik işler (kırcılık, hizmetkârlık) vb. iş ve hizmet alanlarına her grup katkıda bulunmaktadır. Çoğu Pazar esnafı olarak kayıtlı az miktardaki Musevî grubu ise seyyar satıcılıkla (çerçilik) uğraşmaktadır. Geniş yelpazeli iş ve meslek kolları arasındaki meslekî örgütlenmenin yapısı ve niteliğine dair ayrıntılara sahip değiliz. En azından eski geleneksel lonca usulü örgüt yapısının aksaklıklarıyla birlikte sürdüğünü söyleyebiliriz. Gruplar arası ekonomik bölüşüm ve iş birliğine aşağıda tekrar döneceğiz.

Sosyal açıdan, özellikle Müslüman kesim kendi içerisinde, kamudaki görev ve hizmet alanlarına, okumuşluk düzeylerine, dinî hassasiyetleri veya tasavvufî dünyayla ilişkilerine, maddi zenginlikleri ve ailevî güçlerine göre çok geniş bir sosyal yelpaze oluşturuyordu. Bu tür farklılaşmayı Müslüman sekenenin

---

[14] Reis Mardıros Efendi, daimi aza Dimitraki Efendi, muvakkat azalar Manok Efendi ve Papas oğlu Raçko Ağa ile Ticaret Baş Katibi Ohannes Efendi, **Tuna Vilayet Salnâmesi 1294**, s. 19.

[15] Diğer isimler için **bkz.:** Köksal, Şumnu, s. 267-268, **Ek 19**.

[16] Müslüman çingeneler "Müslüman" adı taşıdıkları ve temettuat sayımı sırasında Müslüman nüfusla birlikte yazıldıklarından nerelerde yerleşik olduklarını, ayrı bir mahallelerinin olup olmadığını belirlemek güçtür. Onları sadece mükellef oldukları cizye vergisi dolayısıyla cizye kayıtlarında görebiliyoruz. Yine de Müslüman olmakla birlikte dinî hassasiyetleri zayıf olan bu grubun bazı kenar mahallelerde oluşturdukları kendilerine has semtlerde kümelendiklerini düşünebiliriz.

[17] Köksal, Şumnu, s. 177-182, **Ek 6 Tablo.**

isimlerinin önünde veya sonundaki aidiyet belirten bazı ek isim ya da sıfatlardan kolayca anlamak mümkündür. Kılıç ehli diyebileceğimiz fiilî askerlik ve yönetim bürokrasisinde hizmet etmiş olanlar "ağa" veya "bey"; eğitim öğretim, yargı ve din hizmetlerini yürüten ilmiye mensupları "efendi"liklerinden hemen tanınmaktadır. Asgari düzeyde medrese eğitimi almış olanlar, yine adlarının başındaki "Molla" nitelemesiyle fark edilmekteydi. İsimlerden hareketle Kuran'ı hıfzetmiş "hafız"lar ve hac ibadetini yerine "hacı"lar da hemen görülüyordu. Bu yolla değişik mahallelere kayıtlı 33 hafız ve 102 hacı belirledik.[18] Ulaşım imkânlarının henüz gelişmediği ve yaş ortalaması bakımından çoğunluğu genç nüfustan oluşan bir toplulukta toplam nüfusun % 6'sının hacı oluşu, dinin sosyal hayattaki etkisi bakımından anlamlıdır. Yine başta kaza müftüsü olmak üzere az sayıdaki "seyyid" bu sıfatlarının ayrıcalığını kullanmaktadır.[19] Evliya Çelebi, daha XVII. yüzyıl ortasında Şumnu'nun "seyyidi ve müteseyyidi"nin bolluğundan bahsetmekte ve kasabaya dair bilgilerine bu konudaki bir sürtüşmeyi naklederek başlamaktadır.[20] Şehrin müftüsü ve "nakîbi"inin bulunduğunu belirtmesi de seyyidlerin buradaki nüfuzunu göstermektedir.

---

[18] Hacı ve hâfızların mahallelere göre dağılımı için **bkz.: Ek 2 Tablo**. Dokümünü yapmamakla birlikte Hristiyan gruplar arasında da belirli oranda "hacı" sıfatının kullananlar olduğunu görmekteyiz.

[19] Hz. Peygamber soyundan gelmiş olmanın halk üzerindeki saygınlığı yanında, devlet de bunlara bazı ayrıcalıklar tanımış, örneğin "tekâlif-i örfiye" dediğimiz vergilerden, daha sonra da askerlikten muaf tutmuştu. Bu sebeple bazı uyanık kimseler uydurma şecerelerle sık sık seyyidlik iddiasında bulunup bu imtiyazlardan yararlanmağa çalışıyordu. Bunlara "müteseyyid" denilmekteydi. Osmanlı Devleti, bu grubun işlerini düzenlemek ve isteyenin seyyidlik iddiasında bulunmasını önlemek üzere Nakîbü'l-eşraflık kurumunu kurmuş genellikle grubun ehliyetlilerinden birini ilk dönemlerden beri Nakîbü'l-eşraf olarak atamıştır. Yıldırım Bayezid döneminden beri Nakîbü'l eşraf seçilenlerin bir listesi ve kısa hâl tercümeleri eski Rüsumât Muhasebecisi Rifat Efendi tarafından hazırlanıp neşredilmiştir: Rifat Efendi, **Devhatü'l-Meşâyih** (**Mecelle-i Nefise-i Makbule-i Mergûbe),** Dersaadet, 1283.

[20] "Müfti ve nakîbi vardır. Zira sâdât-ı kiramı ve müteseyyid-i gâyetü'l-gâye çoktur kim (Allah içeridekilere ve dışarıdakilere lânet etsin.) hadisi lâ'netin kabul edüb medhûl-i nâs olmuş Kalmuk Tatarı gözlü ve İznik çinisi gibi gök gözlü, zehr-i mâr sözlü nursuz yüzlü hâşâ emirleri (nakibleri) var… Gınayî Efendi eydür: "Adam sen yeni emîr olmuşa benzersin, zîra tezvîr davaya yapışdın." dedikte hemân "Behey Efendi Sultan Osman Hotin seferine buradan geçerken Nakîbü'l-eşraf Gulâmî Efendi'den üç yüz kile arpa verip emir kapısına çıkup on bir kişi şecere aldık. On bir kişiden yedi kişi kaldık. Hani benim gibi eski emir." deyince Paşa: "Ya öbür yoldaşların kandedir, onları kande bulalım" dedikte "işte bunlardır." deyü beş kişi gösterip beşini dâhil ve kendüyi dâhil aslâ söyletmeyüp haps edüp hanelerin basub sahte şecerelerin getirüp, başlarından destârların alup ahali-i vilâyetten ahvalleri sual olundukta ikrârları üzerine müteseyyidlikleri isbât olunup yedişer yıllık tekâlif-i örfiyeyi vermek üzre akraba-yı taallukâtlerıyla kırk yedi nefer kimesneye hükm olunup izn-i şer'îyle destârı alınup sicill-i şer'-i mübînde re'âyâ kayd olunup bu gûne müteseyyidi çok şehr-i Şumnu'dur. Hudâ ıslah eyleye." **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, III/178-179. Tanzimat döneminde de şehirlerde ihtiyaca göre

Müslüman kesim içerisinde okumuşlukları, servet ve zenginlikleri, hayrâtları ile öne çıkmış aileler vardı. Zarîfizâdeler bunlardan ilkine, Fetvacıoğulları ikincisine örnektir. Medreseli Zarîfî Ahmed Efendi b. Mustafa, Çömlekçi Mahallesi'nin imamlığını yapıyordu.[21] Yüzyılın sonlarında, aileden Zarîfizâde Mehmed Esad Efendi'yi ilmiyede mahreç mevleviyeti pâyesine kadar yükselmiş olarak görüyoruz.[22] Bir mahalleye adını veren Fetvacıoğulları, maddî zenginliklerinin bir kısmını vakfa dönüştürerek toplum hizmetine sunmuşlardı. 1845 yılında 28 dükkândan oluşan bir vakfı aileden Fetvacıoğlu Haviş Kadın adlı bir hanım yönetiyordu.[23]

Servet gücüyle öne çıkanlar arasında "ashâb-ı çiftlikât" olarak adlandırılan kimseler vardı. Bürokrasiden gelen Yüsuf Akif Efendi ile İlmiyeden Süleyman Efendi'yi bu gruba örnek gösterebiliriz. "Hacegân-ı divan-ı hümayûn"dan olan Yüsuf Akif Efendi b. Abdülhalim, Şumnu hânedan-zâdelerinden olup ordu katipliği yapmıştı.[24] 230 dönümlük ziraata elverişli arazisi, büyükbaş hayvan varlığı, işlettiği su değirmeni (asiyâb) ile orta hâlli bir çiftlik işletmecisiydi.[25] Karaağaç Camisi müderrisi olan Süleyman Efendi b. Ahmed de yine 280 dönümlük ekili arazisi ile kendi sınıfının üzerinde bir gelire sahipti.[26] Müslüman kesimin etkin olmadığı ticaret alanından bir örnek ise tütün-kahve ticaretiyle uğraşan ve bundan dolayı "Dühanî" lakabıyla anılan El-Hâc Hafız Mehmed'dir. Hafız Mehmed Efendi'nin Müşebbekli Camisi'nin kandil masrafları için vakfettiği iki dükkânı da vardır.[27]

Nakîbü'eşraf kaymakamları bulunuyordu. Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,** s. 93-94.

[21] **BOA, Temetuât def., no: 12630.**

[22] Şumnu'lu olarak kayıtlara girmiş Zarîfizâde Mehmed Esad Efendi'nin bu pâyeye yükselme tarihi 6 Ra. 1321/27. 06. 1903'tür. **İlmiye Salnâmesi**, s. 61.

[23] **BOA, Temettuat def., no: 12597**. Vakfın yıllık getirisi 1.070 kuruştur.

[24] Osman Keskioğlu-A. Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sa. XVII (1983), s. 122. Yûsuf Akif Efendi'yi hâcegânlık rütbesine 1837 yılındaki seyahati sırasında Şumnu'ya uğrayan II. Mahmud yükseltmişti. **Takvîm-i Vekayî,** defa 149, 25 Ra 1253.

[25] Yûsuf Akif Efendi'nin mal varlığı ve gelir portföyü tam olarak şöyleydi: iki parça mezru' tarla 230 dn (4.200 krş), gayri mezru' tarla 130 dn (0), çayır 14 dn (150), kara sığır öküzü altı çift, camız ineği beş adet (130), kara sığır ineği dört (80), erkek camız bir, kısır kara sığır ineği beş, erkek dana (iki yaş) üç, dişi düve (iki yaş) iki, kısır camız ineği üç, kısrak 16, tay iki, bağ 12 evlek (125), kiraya verdiği sebze tarlası 15 dn (550), asiyâb bir (540), toplam temettuatı 6.270 kuruş. **BOA, Temettuat Def., no: 12607.**

[26] Solak Mahallesinde oturan Süleyman Efendi'nin 3.600 kuruşluk tarla geliriyle birlikte dört dönüm bağı sağmal hayvan (süt) gelirleri toplamı 3.746 kuruştu. Bu geliriyle o ulema sınıfının en zenginiydi. **BOA, Temettuat def., no: 12568.** Bu grubun gelir düzeyleri için **bkz.:** Köksal, Şumnu, s. 172-173. **Ek 3 Tablo.**

[27] Salih Efendi Mahallesi'ne kayıtlı Hafız Mehmed Efendi'nin tüccarlık geliri 2.500 kuruş gösterilmiştir. **BOA, Temettuat def., no: 12548**.

Müslüman nüfus arasında eğitim düzeyi, kamu görevi yüklenip yüklenmeme, meslek alanı, gelir seviyesi ve benzer nedenlerle ortaya çıkan sosyal farklılıklar herhangi bir sınıfsal yapıya dönüşmemekte, sadece bir sosyal çeşitlilik ve zenginlik olarak kalmaktadır. Kasabada oturdukları yerler göz önüne alınırsa kendilerine özel muhit veya semtler oluşturdukları bile söylenemez. Örneğin Kaza Müdürü Hüsmen Ağa nispeten fakir ve kenar bir mahalle olan Çömlekçi Mahallesi'nde, Nüfus Müdürü (Nâzırı) Ali b. Süleyman Şaban Bey Mahallesi'nde, Müftü Seyyid Süleyman Efendi ve yukarıda adı geçen Yüsuf Akif Efendi Cami-i Atik-i Zîr Mahallesi'nde oturmaktadırlar.[28]

Kendine Ait Olanı Koruma Örneği Olarak Türk Topluluğunda Ad Koyma Kültürüne Bir Yaklaşım

Türk nüfusun adları üzerine yaptığımız bir inceleme, ad koyma kültüründe dinî geleneğin çok baskın olduğunu ortaya koymaktadır. İsimlerin başındaki lakap ve sıfatları atmak kaydıyla yaptığımız sıralama, 1625 hane reisinden % 35'nin Hz. Peygamber'in isimleri olan Ahmed, Mehmed ve Mustafa adını taşıdığını göstermektedir. En çok kullanılan adlardan bir diğeri İsmail de yine bir peygamber ismidir. Daha sonra sırayı dört halife ile Hz. Ali'nin iki oğlunun adı almaktadır. Anadolu'da sık kullanılan peygamber adlarından Musa'nın yedi, İsa'nın ise sadece iki kişide bulunması Gayrimüslimlere benzememe ya da mesafeli durma hassasiyetinden kaynaklanabilir. Arabi ay adlarından sadece "Recep" ad olarak konulmuştur. Seyrek kullanılan diğer adlar da yine İslami geleneği yansıtmaktadır. Bu geleneğin dışında kalan sadece bir isim bulabildik, Sirkeci Mahallesi'ne kayıtlı, taşçılıkla uğraşan Turhan b. Bekir. **Ek Grafik** belirli bir sayının üzerinde kullanılan isimlerin ortalama kullanılma oranlarını yansıtmaktadır.[29]

Buna karşılık lakaplar konusunda Türk zekâ ve zevkinin kendine has üretkenliği belirgindir. Yerleşik halkın mensup olduğu aile veya sülalesi, daha önceki memleketi, işi, vücut yapısı, ten rengi, sakatlığı veya sağlamlığı ve benzer özelliklerini niteleyen çok zengin bir lakap portföyü bulunmaktadır. Ancak yazım sırasında, bazı mahallelerin yazım katipleri bu tür lakapları kaydetmekten kaçınmışlardır.[30] Köylerde ise lakap kullanımı çok daha yaygındır.

---

[28] Yerel Yöneticiler ve ulemanın yerleşik oldukları mahalleler için **bkz.:** Köksal, Şumnu, s. 170-174, **Ek 2** ve **Ek 3**'teki **tablolar**.

[29] **Grafik**'te yer almayan diğer adlar ve kullanım sıklıkları şunlardır: Abdülkâdir 5, Abdülkerim 2, Arif 3, Bektaş 1, Edhem 3, Emin 7, Fazlı 2, Fettah 1, Halim 3, Halis 4, Haşim 1, Hulis 2, İshak 4, Kadir 2, Kâzım 1, Kerim 2, Mahmud 2, Mansur 2, Mestan 2, Murad 1, Latif 1, Nâşid 1, Necib 1, Raşid 4, Rüstem 1, Rifat 1, Said 8, Salim 3, Şakir 2, Şerif 4, Tahir 1. Hane reisi adlarının mahallelere göre dağılımı **Ek 2**'deki **tablodadır**.

[30] Örneğin Salih Efendi Mahallesinde hane sakinlerinin isimleriyle birlikte lakapları düzenli olarak yazılmışken diğer mahallelerde nadiren kaydedilmiştir. Köy nüfusuna örnek olarak

Dinî Yaşantı

Gerek dönemin hayat anlayışı gerekse farklı dinlere mensup grupların bir arada yaşamalarının psiko-sosyal yansıması olarak hem Müslüman hem de gayrimüslimler arasında dinî bağlılık son derecede güçlüdür. Müslümanların mâbedleri olarak temettuât kayıtlarında Şumnu'da sadece dokuz caminin adı geçmektedir.[31] Adını cami-mescidden alan beş mahallenin bile sadece birisinin camisi kayıtlıdır.[32] Her birisi birer minare ormanı görüntüsü sergileyen Balkan şehirleri arasında Şumnu'nun ayrı kalması düşünülemez. Yerli arşiv kayıtlarını değerlendiren Ayverdi kasaba içerisinde 63 cami ve mescid adı belirlemiştir.[33] Ancak bunlardan bir kısmı muhtemelen eskimiş ve yenilenmiştir. Vilayet salnâmelerine göre şehir merkezinde 40 cami ve mescit bulunmaktadır.[34]

Camilerin en eskisi muhtemelen Cami-i Atik (Eski Cami)'dir.[35] Önünde dershanesi, medrese odaları bulunan caminin iki tarafındaki hazirede bazı ileri gelenlerin kabirleri vardır.[36] Saat Camii de eski camilerden biri olup 1580 (988)'de inşa edilmiştir. Solak Sinan Camii 1667 (1087) yılında yapılmıştır.

Şumnu'daki dinî eserler içerisinde mimari açıdan en görkemlisi, bugün ayakta kalan tek ibadetgâh olan Halil Şerif Paşa Camisi'dir. Aslen Şumnulu olan Halil Paşa, dedesi Şaban Bey'in kendi adıyla anılan camisi yerine 1744 yılında yaptırdığı camiyi, yanında mektebi, medresesi, şadırvanı ve kütüphaneside küçük bir külliye olarak inşa ettirmiş ve hayrâtını geniş vakıflarla desteklemiştir.[37] Caminin Damad İbrahim Paşa'nın memleketi Nevşehir'de

---

incelediğimiz Akdere Yenimahalle'de hane reislerinin tamamına yakınının lakap taşıdığı görülmektedir.

[31] Din görevlilerinin görev yeri veya vakıf emlâkı dolayısıyla Temettuât defterlerinde adları kaydedilen dokuz cami; Ağa Camii, Hacı Recep Camisi, Manavoğlu Camisi, Muradiye Camisi, Müşebbekli Cami, Solak Camisi, Şaban Bey Camisi, Şerif Paşa Camisi ve Veli Efendi Camisi'dir.

[32] 27 Müslüman mahallesi bulunan ve 26 imamın kayıtlı bulunduğu bir kazada bu kadar az cami düşünülemez. Bu eksiklikler tamamen sayımın yapılış amacının farklılığından kaynaklanmaktadır.

[33] Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk,** Cilt: IV, İstanbul 1982, s. 105-107. Araştırmacı Şumnu köylerinde bulunan 131 cami ve mescidin de adını sıralamıştır. s. 108-111.

[34] **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s. 106; **Tuna Vilayet Salnâmesi 1289**, s. 107.

[35] 1506 (912) yılında Niğbolu ve Sofya'daki eserler için vakıfları bulunan Yahya Paşa'nın bu cami içinde de vakıfları vardır. Yine Nasuh Paşa'nın vakıfları dolayısıyla camiye, Nasuh Paşa Camii de denilmektedir. **Krş.:** Keskioğlu-Özaydın, s. 123; Ayverdi, IV/105.

[36] Örneğin, Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarısızlığı sebebiyle 1790 yılında idam edilen Sadrazam Rusçuklu Hasan Paşa'nın kabri buradadır.

[37] Halil Paşa'nın şahsiyeti ve eserinin vakfiyesi üzerine bir değerlendirme: Osman Keskioğlu-A. Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XVII, Ankara

kendi adına yaptırdığı cami stiline benzediği söylenmektedir.[38] Eser halk arasında "Yeni Cami" olarak bilindiği gibi yerden yüksekliği 25 m olan büyük kubbesinden dolayı "Tombul Cami" de denilmektedir. 41 m yüksekliğindeki ince minaresi yapıya ayrı bir zerâfet vermektedir.[39] Son dönem camilerinden birini medresesiyle birlikte 1824 (1240) yılında Rusçuk'ta divan kâtipliği yapan Halim Efendi yaptırmıştır.[40] Debbağhâne Camii daha geç bir tarihte 1848 (1265) yılında inşa edilmiştir. Kırım'dan gelen muhacirlerin yerleştirildiği Tatar Mahallesi'ne Rifat Paşa, kızlarının hayırla yad edilmesi için 1869 (1286) yılında bir cami yaptırmıştır.[41]

Gayrimüslim topluluklardan Bulgarlar, henüz kilise bağımsızlığı kazanamadıklarından yüzyılın büyük bölümünde Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kaldılar. Hristiyan Ortodoks Kilise Hiyeyarşisine göre Şumnu Metropolitlik merkezidir. Merkez kilise çeşitli dönemlerde restore edilip son olarak 1829 yılındaki inşasıyla bugünkü görüntüsünü kazanan Kutsal Yükseliş Günü Kilisesi'dir.[42] 1847 yılında Varna Metropoliti'nin ölümü üzerine Şumnu Metropoliti Porifriyos Varna'ya, Rahip Diyoniyos da Şumnu Metropolitliği'ne atanmıştı.[43] Diğer iki kiliseden biri Tanzimat sonrasında yenilenen Aziz İlia Kilisesi, sonuncusu 1857 yılında inşa edilen Üç Azizler Kilisesi'dir.[44] Kasabadaki Ermenilerin ayrı bir kilisesi, küçük Musevi grubunun kendi

---

1983, s. 123-125; Keskioğlu, "Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi,** Sayı: XIX, (1985), s. 25-29.

[38] Agm, s. 124.

[39] Caminin banisi Şerif Halil Paşa bazı memuriyetlerden sonra 1736 (1149) yılında sadaret kethüdalığına, 1739 (1152)'da baş muhasebecliğe atanıp 1743 (1156) yılında ikinci defa sadaret kethüdalığına getirilmiş, 1748 yılında Bosna Valiliği'ne tayininin ardından 1753 (1165) yılı başında bir anda (fücceten) vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî,** III/142; Caminin mimari özelliği ve bugünkü görüntüleri için **bkz.:** Ayverdi, IV/111-112, Tuğlacı, 472-475.

[40] Cami adını Sultan Murad'dan almamaktadır. "Herkes muradıyla bir mikdar nesne verüp bu camiyi bina etmişler." ve bundan dolayı böyle tesmiye olunmuştur. Aydın, "Arif Hikmet Beyefendi'nin Teftiş Defteri", s. 114.

[41] Keskioğlu-Özaydın, s. 123.

[42] Kilise'nin restorasyonu için 1828 yılındaki izin talebi ve Padişahın iradesi için **bkz.: BOA, HH, no: 36937.**

[43] **BOA, İrede-i Hariciye, no: 1873**, 16 Ca. 1263/2.5.1847.

[44] **Cradle of Ancient Culture,** s. 49-50.

havraları vardır.[45] Bu gün ayakta olan Kutsal Meryem Ermeni Kilisesi 1829 yılında yanan küçük ahşap kilisenin yerine 1834'te yapılmıştır.[46]

Gayrimüslim toplulukların uhrevi görevlileri arasında Hristiyan sekenenin Kadı Mescid-i Giran Mahallesi'nde iki, Kilise Mahallesinde yedi papazı;[47] Ermenilerin iki papazı ve bir kilise zangoçu,[48] Yahudilerin de üç hahamı bulunmaktadır.[49] Yahudi Hahamlığı'nın sadece Şumnu'daki cemaati değil, Sofya havalisinin de temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır.[50] Bulgarlar Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olduklarından genelde ruhanileri de Rumlardandı. Osmanlı devleti 1870 yılında bağımsız Bulgar Kilisesi'nin (Ekzarhhâne) kurulmasını kabul edince Bulgar Ekzarhı, Rum Metropolitleri birer birer görevden alıp yerlerine Bulgar ruhanileri atamaya başladı ve bu çerçevede Şumnu Metropoliti'ni de 1872 yılında değiştirdi.[51]

Ekonomik Hayat

Barındırdığı nüfus ötesinde bir ordugâh merkezi olmasından kaynaklanan yüksek mal ve hizmet talebini karşılamak üzere Şumnu'da yerleşik muhtelif gruplar arasında çok dengeli bir ayrışma, uzmanlaşma ve iş bölümü ortaya çıkmış, her grup kendi kapasite ve becerisi oranında belirli iş kollarında

---

[45] 1858 yılında Yahudi topluluğu eski mâbedlerini çocuklarına mektep olarak kullanmak ve yine kendi mahallelerinde Hekim Kemal oğlundan satın aldıkları bir bâb menzil yerinde yeni bir mâbed yapmak üzere izin istemişler ve almışlardır**. BOA İ HR**, 144/7576, 1 Za. 1273/23. 6. 1857.

[46] Kilisenin kitabesi de 1834 tarihlidir. 1849 yılında bastırılan Macar İhtilali dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne sığınan L. Kossuth ve beraberindekiler Şumnu'da ikametleri sırasında yılbaşı ayinine bu kilisede katılmışlardır. Age, s. 51.

[47] Kadı Mescid-i Giran Mahallesi 57 no'lu haneye kayıtlı papaz Todori ile 478 no'lu haneye kayıtlı papaz Zlati v. Mihal; Kilise Mahallesi muhtelif hanelerine kayıtlı Nikola v. Virbi, Vasil v. Mihal, Veliko v. Hristo, Papaz Stoyan, papaz Dimitri v. Georgi, papaz Stoyan v. Tanas ve Papaz Petra v. Yano adlı ruhaniler, **BOA, Temettuat def., no: 12530, 12632.**

[48] Ermeni Mahallesi 45 no'lu haneye kayıtlı papaz Agop v. Serkiz, 46 no'lu hanede sakin rahip Arton v. Serkiz, ve 43 no'lu hanede yaşayan zangoç Hacı Aneknos. **BOA, Temettuat Def., no: 12566**. Bunlardan hangisinin hahambaşı olduğunu bilmiyoruz. Yahudi cemaati için yeni bir mabed inşası izni taleb eden 1857 (1273) tarihli yazıda Hahambaşı Yakob gözükmektedir. **BOA İ HR, 144/7 576.**

[49] İkisi kendi mahallelerinde sakin haham Rafail v. Mayel ile Avram v. David; üçüncüsü Veli Efendi Mahallesi'nde oturan Haham Sabatay v. Aron'dur. **BOA, Temettuat Def., no: 12576; 12 570.**

[50] Sultan Abdülmecit, 1847'deki Şumnu ziyareti sırasında Gayrimüslim temsilcileri ödüllendirirken Musevi temsilcisi Haham Barkar'a "Sofya havalisi ve Şumnu Hahamı" statüsüyle bir nişan-ı âlî tevcih etmişti. Esat Efendi, **Seyahatnâme-i Hümâyun**, s. 31.

[51] Yavuz Ercan, **The Nineteenth Century Balkanic Churh**, Ankara 1987, s. 11, 33; Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, İstanbul 1996, s. 79.

yoğunlaşmıştır. Bu görüntüyü daha net ortaya koyabilmek için bazı küçük başlıklarla somutlaştırmak gerekmektedir

İmalat ve Hizmet Sektörleri

Şumnu'da, çeşitli imalât ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren güçlü bir esnaf örgütü bulunmaktadır. İmalat sanayinde en canlı alanlar dokuma ve dericilik sektörleridir. Dokumacılıkta özellikle kıl veya yün dokumacılığının çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Dönemin meslekî terimleriyle "mutaf" veya muy-tâb"[52] olarak adlandırılan sektör çalışanları usta, kalfa ve çıraklarıyla büyük yekün tutmaktadır.[53] İş kolunun yan sektörü olarak üç hallâç bulunmaktadır. Sektörde ihram, kebe (kepe), çadır ve benzeri ürünlerin yanında; çuval, heybe, torba, yular, eyer ve semer kolanları ve kaytan gibi mamulat elde ediliyordu. Yine az miktarda keçeci ve keçeci kalfası vardı. Hasır otundan yer döşemesi vb. gereçler imal eden 25 hasırcıyı da bu grupta değerlendirebiliriz. Bu sektör tamamen Müslüman-Türk sekenenin elindedir.

"Tabak" veya "debbağ" adıyla kaydedilen derici esnafı toplamı daha kabarıktır. Kalfa ve çıraklarıyla birlikte 191 debbağ-tabak kayıtlıdır.[54] Ham derinin işlendiği epeyce debbağ dükkânında[55] meşin ve sahtiyân hâline getirilen mâmul deri, kürk ve ayakkabı gibi giyim eşyası ile hayvan koşumları, eyer, tatar kaltağı, semer benzeri hayvan sırtına vurulan aygıtların yapımında kullanılıyordu. Dericilik sektörü de yine Müslüman nüfusun uğraş alanıydı.

Gayrimüslim sekenenin giyecek imalâtıyla ilgili iş kollarında daha baskın olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede önce "abacı"ları anmak gerekir. Dokumacılıkla bütünleşmiş iş kolunda yünden imal edilmiş kaba görünüşlü kumaşlar elbiseye dönüştürülmektedir. Abacı esnafın % 65'ini gayrimüslimler oluşturmaktadır. Giyim sektörünün motor gücü terzilikti. Defterlerde az bir kısmı "derzi", çoğunluğu "terzi" olarak kaydedilen iş kolunda çalışanların toplamı 197 hanedir. Bu alanda da ağırlıklı olarak gayrimüslim sekene, özellikle Ermeniler hâkimdir ve Ermenilerin % 65'i bu iş kolunda çalışmaktadır.[56] Kadı

---

[52] "Mutaf" veya muy-tâb" dar anlamıyla; "kıl dokuyan veya kıldan eşya yapan." demektir. Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî,** İstanbul 1317, s. 1425; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1984, s. 833.

[53] Defterlerde 92 Muy-tab, 36 muy-tab kalfası, dokuz mutaf ve mutaf kalfası olmak üzere 137 kişi kayıtlıdır.

[54] Sektörün yan unsuru olarak sekiz göncü ve göncü kalfası ile birer göncü eskicisi ve göncü çırağının kayıtlı bulunduğunu belirtelim.

[55] Defterlerde yirminin üzerinde debbağ atölyesi (debbağhâne) belirleyebildik. Salnâmede 46 debbağhâne yazılıdır. **Bkz.: Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s. 106.

[56] 118 haneli Ermeni Mahallesinde, 45 terzi esnafı, 17 terzi kalfası, iki terzi çırağı kayıtlıdır. "terzi-kırcı" olarak yazılmış yedi hane ile birlikte, iş kolunda çalışanların toplamı 71 hane tutmaktadır. **BOA, Temettuat Def., no:12566**, Ayrıca Köksal, "XIX Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugâh Kasabasındaki Ermeni Topluluğun Sosyo-Ekonomik Görünümü", s. 56-57 ve **Ek Çizelge**.

Mescid-i Gîrân Mahallesi'nde 35, Kilise Mahallesi'nde 48 hane terzilikle uğraşmaktadır. Gayrimüslimlerin iş kolundaki toplam oransal hâkimiyeti ise % 78.5 civarındadır.[57]

Söz, dikimden açılmışken bu grupta değerlendirebileceğimiz dikici ve sırımcı esnafından da bahsetmek gerekir. Aslında rakamsal olarak iş kolunun en kalabalık grubu "dikici" esnafıdır. Kalfası, çırağı, eskicisi ve kırcısıyla 266 hanelik bir yekün[58] oluşturmaktadır ve bunun 167 hanesi, bir diğer söyleyişle % 62.7'si Bulgar sekenedir.

Deri mamullerinden giyecek üreten iki önemli hizmet biriminde de gayrimüslim nüfusun ağırlığı vardır. Bunlardan biri ticari açıdan da saygınlığı olan kürkçü esnafı, diğeri de ayakkabıcı esnafıdır. Tespit edebildiğimiz 26 kürkçü esnafının tamamı Bulgar topluluğu mensubudur.[59] Yine çizmeci (çizmeci kalfası), haffaf (kavaf), kunduracı, mestçi, pabuççu (pabuççu kalfası) olarak kaydedilmiş 52 ayakkabıcı esnafından 32'si Bulgar mahalleri sakinidir.[60] Daha çok çadır, heybe, torba, çuval, yatak ve benzeri eşyanın dikimiyle uğraşan bu grubun yanında ham deri ile bazı ziraat aletleri vb. eşyanın muhtelif yerlerini sarıp sıkıştıran; veya debbağlanmış deriden ince sırım ipiliği üreten 23 sırımcı esnafı ile daha çok at koşumları, yular, eyer, tatar kaltağı ve benzeri deriden yapılan malzeme imal eden 24 sarac ve iki semerci hanesi bulunmaktadır. Bu sonuncuların tamamı Müslüman sekenedir.

Defterlerdeki verilerden hareketle kaza içerisinde inşaat sektörüyle buna bağlı ağaç, metal veya toprak eşya, kap-kacak imalatıyla uğraşan çok geniş yelpazeli bir başka esnaf grubu görüyoruz. Bunların başında dülger esnafı gelmektedir. Toplam 72 dülger esnafının 60'ı gayrimüslim sekenedir.[61] Bunun yanında sektörde neccar, demirci ve bakırcı olarak 32 hane kayıtlı olup bunların da bir kısmı Gayrimüslimdir.[62] Yine 23 çömlekçi, dört kiremitçi ve beş taşçı hane tespit ettik ki, çömlekçilerin büyük çoğunluğu aynı adı taşıyan mahallede yerleşik Müslüman sekenedirler.[63]

Daha çok kap-kacak imalâtıyla uğraşan esnaf grupları arasında yer alan fıçıcı, kazancı, tenekeci ve kalaycı esnafın çoğunluğu gayrimüslim'dir.[64] Daha

---

[57] Defterlerde terzi (ya da derzi) esnafı, terzi kalfası, terzi çırağı, terzi kırcısı olarak kaydedilmiş 196 hane belirledik. Bunun 154'ü Ermeni ve Bulgar topluluğuna mensuptur.

[58] İş kolunda çalışanların kaza bazındaki net dokümü şöyle: 146 dikici, 107 dikici kalfası, altı dikici çırağı, beş dikici eskicisi ve bir dikici kırcısı. Bulgar mahallelerindeki başlıca iş ve meslek kollarının dokümü için **bkz.:** Köksal, Şumnu, **Ek 6 Tablo**.

[59] 12'si kürkçü, 13'ü kürkçü kalfası ve biri kürkçü eskicisi olan grubun üçü Kadı Mescid-i Girân, geri kalan 23'ü Kilise Mahallesi sakinidir. **BOA, Temettuat Def., no: 12530; 12632.**

[60] Köksal, Şumnu, **Ek: 6 Tablo**

[61] Bunlardan 38'i, sadece Kadı Mescid-i Girân Mahallesinin sakinidir. **BOA, Temettuat def., no: 12530**

[62] 21 demirciden 17'si Kadı Mescid-i Girân ve Kilise Mahallelerinde yerleşik Bulgar sekenedir.

[63] Bunların 19'u Çömlekçi Mahallesi'ne kayıtlıdır. **BOA, Temettuat def., no:12630**

[64] Örneğin belirleyebildiğimiz toplam 28 fıçıcıdan 20'si; 16 kazancıdan 15'i gayrimüslimdir.

özel imalat ya da tamirat hizmeti sunan iş kollarına mensup meslek sahipleri arasında değerlendirebileceğimiz 12 arabacı, yedi boyacı, yedi çeşmeci, üç değirmenci, bir dolapçı, yedi dövenci, üç pınarcı,[65] üç saatçi ve saat tamircisi, bir bıçakçı ve bir tüfekçi tespit edebildik ki yine bazılarında Gayrimüslimler çoğunluktadır.[66]

Defterlerde, günlük yiyecek, içecek ve yakacak ihtiyaçlarını karşılamak üzere organize olmuş esnaf kolları olarak nitelendirebileceğimiz muhtelif sayılarda ekmekçi, simitçi, aşçı, kahveci, dühancı,[67] şerbethaneci, sebzevâtçı (zerzevatçı), bozacı, helvacı ve kadayıfçı belirledik. Bu iş kollarının da Müslüman ve gayrimüslim gruplar arasında değişik şekillerde paylaşıldığını görüyoruz.[68] Et ihtiyacını sağlayan dördü çırak 16 kasabın ise yedisi Gayrimüslimdir.[69] Kaza merkezinde, Un-bulgur ihtiyacını karşılamak üzere bol miktarda âsiyâb (değirmen) işletilmektedir.[70] Ancak bunların çoğu, hane sahiplerinin kendilerince ek gelir olarak basit yöntemlerle ve sadece yılın belirli aylarında işletildiğinden değirmencilik bir iş kolu olarak gelişmemiştir.[71] Yakacak odun sorununu gidermek için organize olmuş muhtelif mahallelere kayıtlı 51 "eşekçi" hanesi vardır. Eşekçi, hayvanıyla yakın yerlerdeki ormanlık, koruluk ve baltalık olarak ifade edilen yerlerden odun getirip satan ve bununla geçinen[72] kimsedir ve bunların tamamı Türk'tür. Bununla ilişkili bir başka grup olan 15 baltacının tamamı ise Kadı Mescid-i Girân ve Kilise Mahallelerine kayıtlı Bulgarlardır. Aydınlatma ihtiyacına cevap verenlerden biri kalfa, ondokuz mumcu (mumhaneci)nun sadece biri Hristiyan'dır.

Buna karşılık kalaycıların tamamı Müslümandır. Bkz., Köksal, Şumnu, **Ek 6 Tablo**.

[65] Balkan coğrafyasında dolayısıyla Bulgaristan'da, Anadolu'da kullandığımız "kuyu" yerine yaygın olarak "pınar" denilmektedir. Buradaki pınarcının da kuyucu yerine kullanıldığını kabul etmek durumundayız.

[66] Örneğin Arabacılardan yedisi Kadı Mescid-i Girân Mahallesi'ne kayıtlı Bulgar reayadır. Yine boyacılardan beşi ile çeşmeci ve pınarcıların hepsi gayrimüslim, diğerleri ise Türktür.

[67] Bunlardan 12'si tütüncü (dühancı), dokuzu dühan kıyıcısıdır.

[68] Tespit edebildiğimiz toplam 26 ekmekçiden 8'i, dört simitçinin tamamı, 34 kahvecinin 3'ü, 15 şerbethanecinin tamamı gayrimüslimdir. Zaten bu son grup muhtemelen şerbethaneciden çok meyhanecidir. Kiralık dükkânların türü kaydedilirken bazen şerbethaneci dükkânı yerine meyhaneci dükkânı yazıldığına rastladık. Salnameler de şehirde epeyce meyhane bulunduğunu göstermektedir. Örneğin **1285 Salnamesi**'ne göre kaza merkezinde "mâ-koltuk" 34 meyhane vardır. **Tuna Vilayet Salnâmesi**, s. 106. Kalan üç aşçı, iki zerzevatçı, altı helvacı ve bir kadayıfçının tamamı Türk'tür.

[69] Bunların tamamı Kadı Mescid-i Girân Mahallesi'nde yerleşik Bulgar topluluğundandır. **BOA, Temettuat Def., no: 12530.**

[70] Genellikle "bâb" denilen taş sayısına göre gelir ve vergi belirlenen bu değirmenlerin bir çoğu hisselidir. Hattâ epeyce bir kısmı "âsiyâb-ı yevmiye" adıyla beş, on, on beş, yirmi günlük sürelerle iştirakçiler arasında münavebeli olarak işletilmektedir. Ayrıca mülkiyet-kira ilişkisi sağlıklı olarak kaydedilmediğinden değirmenlerle ilgili sağlıklı bir toplam elde edemedik.

[71] "Değirmenci", "değirmen ustası", "değirmen marammatçısı", "değirmen tağmircisi" olarak kaydedilmiş 12 hanenin, üçü gayrimüslimdir.

[72] Bunların gelirleri defterlere açıkça "hatap füruhtundan" şeklinde kaydedilmiştir. 23'ü Veli Efendi Mahallesi'ne kayıtlıdır. **BOA, Temettuat Def., no: 12570.**

Hizmet sunan gruplar içerisinde sayıca çoğunluğu niteliksiz emek sahipleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında ilk sırayı rençber, kırcı ve çapacılar almaktadır. Rençber kıt kanaat yaşayan niteliksiz işçi, ırgat demektir. Toplam 108 rençber hanesinin büyük kısmı Hristiyan mahallelerine kayıtlıdır.[73] Yine 46 kırcının tamamına yakını gayrimüslimdir.[74] Kırcı "kır işçisi" anlamına Türkçe bir terim ise de, meslek sahibi olmakla birlikte zanaatını belirli bir dükkânda sürekli çalışarak icra etmeyip geçici olarak onun bunun yanında iş yaparak sürdürenler de bu adla adlandırılmaktadır. Terzi kırcısı, bakırcı kırcısı, kazancı kırcısı gibi adlandırmalar bunu göstermektedir. Geniş bağlıklarda tarım işçiliği yapan 30 çapacının ise sadece dördü Hristiyan'dır.[75]

Kasaba sakinlerine değişik alanlarda emek hizmeti sunanlar arasında sayabileceğimiz berber, hizmetkâr veya etba',[76] sa'ici (haberci), dellal, tellak, külhancı, nalçacı, bağ bekçisi,[77] mera bekçisi, mahalle bekçisi, değirmen bekçisi, bağ dikicisi, çubukçu, su marammatçısı,[78] lüleci, pınarcı,[79] sığırtmaç, hayvan encisi ve nalbant benzeri hizmet gruplarının çoğunluğu Müslümandır.[80]

Gelire endeksli bir yaklaşımla düzenlenen defterlerde her hane sahibinin mesleği ya da uğraş alanı belirlenip yazılırken işe güce kabiliyeti olmayıp geliri bulunmayan veya cüzî gelirlerine rağmen "vergi-i mahsus"tan muaf tutulanlar da –muafiyet sebepleriyle birlikte– belirtilmiştir. Ulema ve ruhban sınıfının dışında, "amel-mânde, ihtiyar, fukarâ, yetim ve sabi, alîl, âmâ, seme ve bunak, sara hastası, mağdur ve mecnun, derviş-seyyah, sâil" vb. terimlerle kaydedilen epeyce hane sahibi bulunmaktadır ve nüfus toplamları bazında oransal olarak Müslüman-gayrimüslim muafiyet nisbeti birbirine yakındır.[81]

---

[73] 57'si Kadı Mescid-i Girân, 23 hanesi Kilise Mahallesi sakinidir.

[74] Defterlere; "kırcı", "kırcı hizmetkârı", "kırcı makûlesi", "kırcı-çerçi" vb. adlarla yazılan bu grubun sadece üçü Müslümadır. Müslüman olmayanların dağılımı için **bkz.:** Köksal, Şumnu, **Ek 6 Tablo**.

[75] Daha doğrusu Ermeni Mahallesi sakini Hristiyan Ermenilerdir. **BOA, Temettuat Def., no:12566**

[76] Bu da bir çeşit hizmetçi veya uşak. Defterlerin düzenlenirken yazım birliği olmadığından hizmetçi yerine bu adla kaydedilenler vardır.

[77] Dürdü "bandar" olarak yazılmıştır. "Ban", Slovenya ve Macaristan'ın aşağı bölgelerinde sancak (kale) yöneticilerine verilen addır. Muhtemelen buradan galat olarak üretilip kullanılan bir terimdir.

[78] "Ufak-tefek bozuklukları onaran tamirci." yerine kullanılan bir terimdir.

[79] "Pınar" kelimesinin "kuyu" kelimesi yerine kullanıldığına yukarıda değinmiştik. "Pınarcı"yı da "kuyucu" olarak anlamak gerekmektedir.

[80] Defterlerden belirleyebildiğimiz kadarıyla 44 berber, 57 hizmetkar, iki etba', bir saici, 10 dellal, altı tellak, birer külhancı ve nalçacı, 13 bağ bekçisi, dört mera bekçisi, iki mahalle bekçisi, altı değirmen bekçisi, birer bağ dikicisi ve çubukçu, birer su marammatçısı ve lüleci, üç pınarcı, beş sığırtmaç, bir hayvan encisi ve 10 nalbant vardır. Bunlar içerisinde, sadece hizmetkârların 25'i ile su marammatçısı ve pınarcılar gayrimüslim, geri kalanı Türk sekenedir. Ayrıntılar için **bkz.:** Köksal, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Şumnu'daki Gayrimüslim Sekenenin Demografik Sosyo-Ekonomik Görünümü", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 2, Aralık 2005, s. 194-203 ve **ek tabloları.**

[81] Yaşlılık, hastalık, fakirlik gibi sebeplerle vergiden muaf olan –belirleyebildiğimiz– 87 hanenin

Ticaret

Ticarî hayat genel olarak ya sermaye ve birikimlerini belirli alanlara teksif etmiş tüccarlar ya da dükkânlarında küçük çaplı ticaretle yetinen bakkal esnafınca döndürülmektedir. Bakkal esnafının çokluğu iç ticaretin daha baskın olduğunu göstermektedir. Defterlerde "erbâb-ı ticaret", "tüccar", "tüccar esnafı", "bezirgân", "bezirgân-ı muteberân" ve benzeri adlarla doğrudan tüccar olarak yazılmış 37 hane belirleyebildik. Bunların sadece 3'ü Müslüman'dır ve birisi "kahve-tütün" ticareti yapmaktadır.[82]

Gayrimüslim tüccarlar içerisinde en güçlüleri Ermenilerdir. "bezirgan", "bezirgan-ı muteberân", "bezzâziye bezirganı" olarak kayıtlı 12 hane sahibi vardır. İyi ticaret yapmaktadırlar. İçlerinden bazılarının İstanbul'dan Rusçuk'a kadar uzanan güzergâhta muhtelif yerlerde dükkânları ve taşınmazları bulunmaktadır.[83] Kadı Mescid-i Girân Mahallesi'nde 9, Kilise Mahallesi'nde 15 tüccar kayıtlıdır ve bunların da 2'si bezzazdır.

Kaza merkezinde bugünkü kozmetik ürünleri ticareti yapan 18 attar, sekiz kuyumcu esnafı bulunmaktadır. Attarlardan 3'ü gayrimüslimdir.[84] Kuyumcuların ise sadece biri Müslümandır. Bakkallıkla uğraşan tam 120 hane kayıtlıdır. Bunların 76'sının iki Hristiyan Bulgar Mahallesi, Kadı Mescid-i Girân ve Kilise Mahalleleri sakini olması gerçekten dikkat çekicidir. Hayvan ticareti ile uğraşan celep, canbaz, ayak taciri olarak kayıtlı dokuz hanenin çoğu Müslüman'dır.[85]

Ticari işlemlerin döndüğü mekânlar olarak 20 civarında han, pek çok imalathane, mağaza ve dükkân bulunmaktadır. Dükkânlarla ilgili bazı hesaplama zorlukları yüzünden henüz net bir sayıya ulaşabilmiş değiliz.[86]

37'si gayrimüslim olup üçü Ermeni, 30'u Bulgar, 4'ü Yahudi'dir.

[82] İkisi Hacı Abdullah, üçüncüsü Salih Efendi Mahallesine kayıtlıdır. Salih Efendi Mahallesi 19 numarada oturan Dühânî el-Hâcc Hafız Mehmed b. Hüseyin'in "dühan ve kahve füruhtundan" 2.500 kuruş geliri vardır. **BOA, Temettuat Def., no:12548**, s. 6.

[83] Bir örnek olmak üzere deftere 12 hane numarasıyla kayıtlı Hacı Haçator hem "erbab-ı ziraat"tan hem de "bezirgân-ı mu'teberân"dandır. 40 dönüm mezru tarlası, 20 dönüm bağı, 15 dönüm çayırlığı vardır ve bunlardan geliri sırasıyla 3.800, 250 ve 675 kuruş olmak üzere toplam 4.725 kuruştur. Hayvan varlığı arasında 300 koyun, 150 kuzu, 3 çift kara sığır öküzü ve bir sağmal camız bulunmaktadır. Bunlardan geliri 1.226 kuruştur. Kira getiren gayrimenkulleri arasında Şumnu'da beş dükkân (350 kuruş), bir kahvehane (120), Pazarcık'ta bir dükkân (100), İstanbul'da (Asitâne-i Aliyye'de) Valide Hanı'nda bir bâb oda (600) ve bir değirmeni (âsiyâb, 600) mevcuttur. Bunlardan elde ettiği icar bedeli toplamı da 1.770 kuruştur. 9.500 kuruşluk bezirgânlık geliri ile birlikte toplam temettuatı 17.221 kuruşu bulmaktadır. **BOA, Temettuat def., no: 12566,** s. 5.

[84] Müslüman attarlardan sekizinin hacı, birisinin hafız olması da ilginç olup ıtriyat kullanımının dinen teşvik edilen bir davranış olduğunu göstermektedir. Attar esnafı ile ilgili **bkz.: Ek 3 Tablo.**

[85] Ayak ticareti ile uğraşan iki Ermeni, celeplik yapan Kilise Mahallesi'ne kayıtlı iki Bulgar dışındakiler Türk'tür.

[86] Defterlerde yazım birliği bulunmamaktadır. Bazı mahallelerin defterlerinde dükkân, mağaza

Ziraat ve Hayvancılık

Ekonomik niteliği bakımından esnaf ağırlıklı nüfusa sahip Şumnu'da ziraat ve hayvancılığın çok güçlü olduğunu söyleyemeyeceğimiz açıktır. "Ashab-ı çiftlikât" adıyla yazılmış az sayıdaki çiftlik sahibinin yanında defterlerde "ziraat erbabı" olarak kayıtlı toplam 217 hane vardır. Hane sayısı üzerinden gayrimüslimlerin bu grup içerisindeki payı % 28'dir.[87] Müslüman olmayan gruplardan Ermeni ve Yahudilerde ziraat erbabı yazılmamıştır. Bulgarlar içerisinde tarımla uğraşanlar ise büyük oranda Kadı Mescid-i Girân Mahallesi'nde oturanlardır. Tarım yapılan arazilerin çoğu Şumnu'ya mücavir Kadı, Cengâr, Istraca ve Durmuş köylerinde bulunmaktadır ve çiftçi haneleri ektikleri toprakların bir kısmını kiracı (müstecir) statüsüyle kullanmaktadırlar. Ağırlıklı ürünler arasında yaygın olarak tahıl grubundan buğday (hınta) ve arpa (şair), daha az miktarda çavdar ve yulaf (alef) ekilmektedir. Bunun yanında sınırlı oranlarda zerzevat, sebze ve bostan tarımı yapılmaktadır.[88]

Ziraatın sınırlılığına rağmen kazada çok güçlü bir bağcılık vardır ve bu yönüyle Şumnu'nun bir "bağ" cenneti olduğunu söylemek mübalağa sayılmaz. Bağcılık burada ziraî meşgaleden çok, bir kültür ve zevk unsuru gibi görünmektedir. Yerleşik Müslim-gayrimüslim gruplar içerisinde sadece Yahudilerin bağcılık yapmadıklarını[89] görüyoruz ve bu istisna dışında hemen hemen tüm hane sahiplerinin mesleği ve işi ne olursa olsun az veya çok bağı bulunmaktadır. Hem kasabadaki tüm gruplar hem de gayrimüslimler arasında kendi nüfuslarına göre en çok bağa sahip olanlar Ermenilerdir. Ermenilerin elinde toplam 555 dönüm (2.220 evlek) bağ vardır ve hane başına düşen ortalama bağ miktarı 18 evlek[90] (4.7 dönüm) tutmaktadır.[91] Kaza sakinlerinin tasarrufunda bulunan toplam 14.588 evlek üzüm bağının 8.501 evleği, bir başka ifadeyle % 58.27'si –bağcılık yapmayan Yahudileri çıkarırsak– iki farklı

---

türü taşınmazlarda kullananın mülkiyet ilişkisi (mülk, kira, icar gibi) titizlikle belirtildiği hâlde bazılarında hiçbir kayıt konulmamıştır. Dolayısıyla bir dükkânı birden fazla hesaplama riski vardır. Her şeye rağmen daha sonra devreye giren salnâme kayıtları dikkate alındığında Şumnu, vilayet merkezi Rusçuk ile boy ölçüşecek ticari alt yapıya sahiptir. **Vilayet Salnâmesi**'ne göre Rusçuk'taki 1.541 dükkân, 22 han, 143 mağaza'ya karşılık Şumnu'da 1.523 dükkân, 253 mağaza, 28 han mevcuttur. **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s. 106

[87] Kadı Mescid-i Girân Mahallesi'nde 56, Kilise Mahallesi'nde 5 olmak üzere 61 çiftçi hanesi vardır. Müslüman mahalleleri içerisinde en fazla çiftçi hanesi bulunduranlar ise Mihrâb-ı Cedîd ve Kürkçü Musli-i Zîr mahalleleridir. **BOA, Temettuat Def., no:12622, 12550.**

[88] Sebze-meyve ekimi yapılan yerlerin genellikle çizi, evlek gibi küçük ölçeklerle yazılması sınırlılığını göstermektedir.

[89] Musevi grubu genel ekonomik görünümü bakımından da kazanın en zayıf topluluğudur. Bağcılık yapmayışları ve fakirlikleri göz önüne alındığında sadece bir tahmin olmakla beraber buraya geç dönemde gelip yerleştikleri izlenimi uyandırmaktadırlar.

[90] Üzüm bağlarının yazımında, defterlerde arazi ölçüsü olarak bazen dönüm, bazen evlek kullanılmıştır. Ölçü birliği ve mukayese kolaylığı açısından hepsini 1dönüm=4 evlek üzerinden daha küçük ölçü birimi olan evleğe dönüştürdük.

[91] Bu oran Müslüman Hacı Pîr-i Zîr Mahallesi'nde 11.3, Çukur Mahalle'de 11.3, Kadı Mescid-i Bâlâ Mahallesi'nde 6 evlektir.

Hristiyan grubun tasarrufundadır.[92] Yine toplam 134.030 kuruşluk bağ gelirlerinin 85.766 kuruşluk kısmı, yani % 64'ü bunların elindedir.[93]

İktisadi açıdan önemli bir kalem oluşturmamakla beraber hayvancılıkta da tıpkı bağcılıkta olduğu gibi yerleşik halkın büyük çoğunun kendi içecekleri süt, yiyecekleri yağ, yoğurt ve peyniri kendilerinin üretme kültüründen kaynaklanan bir ilginin etken ve belirleyici olduğunu görüyoruz. İklimin büyük baş hayvan besiciliğine elverişliliği, mera ve çayır bolluğu, büyük baş hayvan bakımını kolaylaştırmaktadır. Kaza genelinde ortalama iki haneye bir manda ya da kara sığır ineği düşmektedir. Toplam 1.650 civarındaki büyük baş hayvanın % 12.56'sı gayrimüslimlerin elindedir. Yine koşum hayvanı olarak kullanılan 320 çift öküzün 88 çifti sadece Hristiyan Bulgarlardadır. At türü sadece bazı çiftlik sahibi askerîlerde görülebilmektedir. Hristiyanlarca beslenebilen domuza ilişkin herhangi bir kayda rastlayamadık.[94]

Küçük baş hayvancılıkta koyun yaygındır ve burada gayrimüslimlerin hâkim olduklarını görüyoruz; toplam 10.000 civarındaki koyun varlığının 7.700'ü sadece iki Hristiyan Bulgar Mahallesi'nde, Kadı Mescid-i Giran ve Kilise mahalleleri sakinlerinin elindedir. Arı dâhil büyük ve küçükbaş hayvan gelirleri toplamı 40.388 kuruş olup burada gayrimüslimlerin payı 20.034 kuruşla % 49.6'dır.

Vergi Mükellefiyeti

Başlı başına bir konu olan vergi düzeni ile ilgili bir başlık açmak bu bildirinin boyutlarını aşar. Burada sadece bir kıyaslama olması açısından hanelerden alınan bir özel vergi (vergi-yi mahsûs) üzerinde duracağız. Veri olarak kullandığımız temettuât sayımlarının esas amacının hane sahiplerinin gelirleri ile gelirlerine tahakkuk ettirilecek "vergi-yi mahsus", daha tanıdık adıyla temettu' vergisinin belirlenmesidir. Verginin hesaplanmasında mükellefin (hane reisi) değişik kalemlerden elde ettiği gelirler ayrı ayrı gösterilip icmali yapılmakta; elde edilen toplam gelire vergi konulmaktadır. Bu, hayvanlar ve ürünler üzerinden eskiden beri alınagelen "şer'î ve örfî" vergilerin haricinde ekstra toplanılan –adı üstünde– özel bir vergidir.

Elde edilen toplam gelire tahakkuk eden toplam vergiden hareketle temettu' vergisi oranı için matematiksel bir ortalama elde etmeye çalışırsak, kasabanın elde edebildiğimiz temettuat gelirleri toplamı 1.932.000 kuruş civarındadır. Bunun karşılığında tahakkuk eden vergi toplamı ise 109.000 kuruş.[95] Bu

---

[92] Hane başına düşen bağ miktarı Hristiyanlarda 7.88, Müslümanlarda 3.74 evlek civarındadır.

[93] Bunun yanında toplam 13.357 kuruşluk üzüm öşrü içerinde ödedikleri 8.679 kuruşluk öşür de yine % 64 civarındadır. **Bkz.:** Köksal, Şumnu, **Ek 8, Tablo.**

[94] Hristiyanlarca beslenen domuz da normalde **Sayım Defterlerinde** "canavar" adıyla gösterilmektedir.

[95] Defterlerin kendi gelir ve vergi icmalleriyle bizim bulduğumuz toplamlar arasında bazı farklılıklar doğdu. Bunun başlıca sebepleri arasında yazım memurlarının hane reislerinin gelirlerini hesaplar veya toplarken bazı yanlışlıklar yapmış olmaları, bazı rakamları karalayıp

durumda 2.737 hane üzerinden hane başı ortalama gelir 705.88, vergi 39.82 kuruş etmektedir. Gelir/vergi oranı ise % 5.64'tür. Öte yandan, gayrimüslimlerin söz konusu toplam gelir içerisindeki payları % 51; ödedikleri özel vergi oranı % 42'dir.

Temettuât kayıtları, gayrimüslimlerden vergi-yi mahsus dışında "zecriye maktu'u" adı altında ikinci bir vergi daha alındığını göstermektedir. Zecriye, normalde alkollü içkilerden alınan bir resimdir.[96] Oranı temettu' vergisine nispetle oldukça düşük ve maktu' olarak konulan bu verginin neye göre belirlendiğini çözemedik. Hristiyan Mahallelerde bağı bulunan hane reislerinin üzüm bağlarının alan büyüklüğüyle orantılı gibi gözükmektedir.[97] Ancak, hiçbir bağı bulunmayan Musevi grubu da aynı vergiye tabidir. Hristiyan gruplarda bağı olmayanlar, Museviler arasında temettu' vergisinden muaf olanlar genellikle "zecriye"den de muaf tutulmuşlardır.

Gayrimüslimlerden alınan zecriye toplam 10.208 kuruştur. Hane başına düşen ortalama vergi 9.32 kuruş tutmaktadır. Verginin toplam gelirlerine oranı ise sadece % 1.06'dır.

SONUÇ

Çoğu Osmanlı yerleşim birimlerinde karşılaştığımız biçimde demografik yapısı bakımından mülti-etnik bir görüntü sergileyen Şumnu'nun bu çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapısı, kasabanın gerek sosyo-kültürel gerekse ekonomik yaşantısına büyük bir zenginlik katmaktadır. Her grubun kendi meslekî becerilerini ve tecrübelerini katarak ortaya koydukları iş ve üretim gücü kazanın refah ve gelişimine olumlu katkı sağlamaktadır.

Bir askerî üs ve karargâh merkezi oluşu Şumnu'yu, bölgedeki pek çok yerleşim birine göre ayrıcalıklı kılmaktadır. Kasabada yoğun mal ve hizmet talebi mevcuttur. Bu talep –Müslüman gayrimüslim– yerleşik tüm grupların imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde uyum içerisinde ve beraberce karşılanmaktadır. Örneğin Türk nüfus, daha çok dericilik ve dokumacılık gibi

---

üzerinde düzeltme yapmaları ve bu düzeltilmiş rakamlardan hangisinin esas alınacağı konusunda tereddüde düşmemizdir. Örmeğin en büyük hatalardan biri Çömlekçi Mahallesinin toplam gelir hesaplamasında yapılmıştır. Mahallenin gelirleri defterde 83.370 kuruş olarak toplandığı hâlde, defalarca yaptığımız hesaplamalarda adı geçen mahallenin gelir toplamı 62.147 kuruş tutmuştur. Krş., **BOA, Temettuat Def., no: 12630.**

[96] Ahmed Vefik, **Tekâlif Kavâidi**, İstanbul 1330, s. 404'ten naklen İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s. 640. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin kullandığı "müskirâtı" vergilendirmişti. Niş'te öteden beri şarabın okkasından 4 para, rakıdan 8 para resim alınıyordu. Vidin'de bağı bulunan Hristiyan reaya, ağaya (gospodar) dönüm başına 12 para vergi ödüyordu. İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s. 94. Bununla birlikte Temettuâtlardaki "zecriye resmi"nin hangi kaynağa yönelik konulduğunu belirleyemedik.

[97] Örneğin Kilise Mahallesi 11 no'lu haneye kayıtlı ve hiç bağı bulunmayan tüccar Kostaki v. Hacı Voyko zecriyeden muaftır, buna karşılık aynı mahalle 73 no'lu haneye kayıtlı ve 40 evlek bağa sahip kırcı çerçisi Peter v. İvan 55 kuruş zecriye vermektedir. **BOA, Temettuat Def., no: 12.632.**

sektörlere hâkimdirler. Yine berberlik, yazıcılık, mücellitlik, ekmekçilik (fırıncılık) benzeri bazı üretim ve hizmet birimleri ile odunculuk, attarlık gibi ticarî alanlarda onlar baskındır. Buna karşılık terzilik ve dülgerlik gibi imalât kolları ile bakkallık ve tüccarlıkta gayrimüslim nüfus daha ilerdedir. Dikicilik, hizmetkârlık ve rençberlik benzeri iş ve hizmet alanları iki kesimin başa baş katkısıyla götürülmektedir.

Şumnu'da çok geniş yelpazeli ve güçlü bir esnaf organizasyonu da oluşmuştur. Bu sayede kaza, çevresinde zirai ekonomiye dayalı yaşantının baskın olduğu çoğu Osmanlı merkezine göre farklı bir şehirlilik standardı yakalamıştır.

Kazanın Müslüman ve gayrimüslim sakinleri ortaya çıkan ekonomik rantı da ekonomiye katkıları oranında serbestçe paylaşmaktadırlar. Hane-nüfusları Müslümanlara göre daha düşük olmasına rağmen gayrimüslim gruplar toplam gelirin (temettuat) % 51'ne sahiptir; buna karşılık ödenen toplam gelir vergisi içerisindeki payları % 42'dir.

Ek 1: 1845 (1261) Yılında Şumnu Kazası
(Mahalleleri, hane sayısı, toplam geliri ve bir önceki yılki özel vergisi)

	MAHALLE ADI	**Hane Sayısı**	**1260 Yılı Toplam Temettuatı (def. göre)**	**1260 Yılı Toplam Temettuatı (bizim hesapladığımız)**	**1260 Yılı Özel vergi (Def. Göre)**	**1260 Yılı Özel Vergi (Bizim Hes.)**
1	Alpkunduz Mahallesi	19	10.875	10.875	875	918
2	Cami-i Atik-i Bala M.	62	21.030	20.773	2.675	2.465
3	Cami-i Atik-i Zir M.	66	45.048	46.554	2.675	2.615
4	Çölmekci M.	82	83.370	62.147	1.751	1.900
5	Çukur M.	62	34.564	34.575	2.432	2.434
6	Elhak M.	37	18.864	18.871	1.507	1.507
7	Ermeniyan M.	118	161.678	161.976	6.128	6.078
8	Fetvacı M.	80	27. 978	30.007	2. 188	2.203
9	Hacı Abdullah M.	80	57. 892	57. 446	3. 648	3.746
10	Hacı Ahmed M.	128	74. 289	73. 932	5.593	5.638
11	Hacı Memiş M.	60	60. 264	60. 396	2. 286	2.346
12	Hacı Pir-i Bala M.	31	16.078	16. 072	1. 021	1.020
13	Hacı Pir-i Zir M.	34	16.026	16. 178	1.260	1.330
14	Kadı Ali M.	39	21.139	22. 193	1.556	1.456
15	Kadı Mescid-i Bala M.	93	72.049	72.099	4.426	4.376
16	Kadı Mescid-i Giran M.	507	403.556	403.936	19.335	20.336
17	Kenisa (Kilise) M.	449	389.786	388.998	17.050	19.286
18	Kürkcü Musli-i Bala M.	64	41.931	42.057	3.060	3.014
19	Kürkcü Musli-i Zir M.	113	48.658	49.070	3.648	3.657
20	Mihrab-ı Cedid M.	47	32.092	32.276	1.994	1.994
21	Pabuçcu M.	29	11.568	11.111	829	829

22	Pinikaç M.	44	25.968	26.048	1.994	1.974
23	Salih Efendi M.	41	38.996	39.407	1.897	1.897
24	Sinanzade M.	34	17.946	18.296	1.362	1.372
25	Sirkeci M.	61	22.260	22.145	1.945	1.940
26	Solak M.	66	49.470	48.748	2.920	2.890
27	Şaban Bey M.	63	48.708	48.884	2.383	2.318
28	Şeyh Mustafa M.	17	7.829	7.829	778	768
29	Üçpınar M.	62	27.280	26.780	2.626	2.625
30	Veli Efendi M.	118	45.081	44.661	3.696	3.713
31	Yahudiyan M.	31	17.547	17.437	729	729
	TOPLAM	2737	1.949.820	1.931.777	106.67	109.374

Ek:2 Müslüman Nüfusun İsim Portföyü

S.N.	İSİMLER	MAHALLELER																												
		Alpkundüz	Cami-I Atik-I Bala	Cami-İ Atik-İ Zir	Çölmekçi	Çukur Mh	El Hak	Fetvaci	H. Abdullah	H.Ahmet	H.Memiş	H.Pir-I Bala	H.Pir-İzir	Kadi Ali	Kadi Mescid-I Bala	Kürkçü Muslı-I Bala	Kürkçü Muslı-I Zir	Mihrabi Cedit	Pabuçcu	Pirnlaç	Salih Efendi	Sinanzade	Sirkeci	Solak	Şabanbey	Şeyh Mustafa	Üç Pınar	Veli Efendi	Toplam	%
1	Abdullah		2			1		2		2			1	1	1	1	3	2	1	1		1		2			2	1	24	1,64
2	Abdurrahman			3										1			1								1		1	1	8	0,55
3	Abdülkadir				1										1					1							1	1	5	0,34
4	Ahmed	2	5	10	5	9	3	7	8	16	6	1	3	7	11	9	8	4	1	4	8	4	4	7	8	4	4	12	**170**	11,62
5	Ali	1	3	1	6	5	1	7	4	7	3	2	3	3	7	5	6		3	3	1	2	4	3	6		1	11	**98**	6,70
6	Bekir (ebu)	1	1	1	1	3		1		1	2	1								1	1				1	1		1	**17**	1,16
7	Halil		1	1		3	1	3	1	2	2	4	1	1	2	1	3	1			1	2	3		1		4	1	**39**	2,67
8	Hasan	2	4	3	9	6	2	3	4	8	5	1	3	1	7	2	7	1	2	4		2	4	4	3		1	11	**99**	6,77
9	Hüseyn	3	4	1	9	4	4	4	2	6	5	1	1	6	6	6	6	2	4	5	1	5	6	3	3	3	5	4	**109**	7,45
10	İbrahim	2		1	7	3	4	3	4	3	3	1	1	1	2	1	5	4	1	5	2		4	6	3	1	5	9	**81**	5,54
11	İsmail		4	8	14	2	2	8	9	7	6	3	6	5	13	4	8	6	2	4	3	1	3	4	2	2	5	5	**136**	9,30
12	Mehmed	1	8	8	9	11	6	14	14	19	19	6	2	4	15	10	15	5	6	3	7	3	11	15	10	2	10	27	**260**	17,77
13	Musa		1	1	1												1	1						1	1				**7**	0,48
14	Mustafa		6	8	7	1	3	13	4	22	4	2	8	3	7	7	5	3	1	4	6	4	5	8	5	1	8	7	**152**	10,39
15	Osman	3	5	3	2		3	5	7	10	2	3	2	3	4	3	7	4	2	3	1	3	1	1	2	1	3	4	**87**	5,95
16	Ömer		3	2	1	3		2	3	5	1	2			4	2	5	2	1	4	2	3	3	4			3	6	**61**	4,17
17	Recep			1		2	1	1							1	2			1	1		1							**11**	0,75
18	Salih	1	3		3	2		6		3				1	1	2	5	2	1				4	1	6		2	4	**47**	3,21
19	Seyfullah		1						1			1			1		1											1	**6**	0,41
20	Süleyman		1	2	1	2			1	2	2						1	1			2		3	1	2		1		**22**	1,50
21	Yakub				1		1			2							3	1											**8**	0,55
22	Yûsuf		1	1			2	1	2	2	2				1		1	1	1								1		**16**	1,09
	Toplam	**16**	**53**	**55**	**77**	**57**	**33**	**80**	**64**	**117**	**62**	**28**	**31**	**37**	**84**	**55**	**91**	**40**	**27**	**43**	**35**	**31**	**55**	**60**	**54**	**15**	**57**	**106**	**1463**	100,00
		Dini-sosyal satattüyü gösteren unvan ve sıfatlar																												
22	derviş						1							1							1				1		2		**6**
23	hacı	1	2	7	2	4	5	2	11	7	1	2	1	3	9	1	3	3			5	6	2	8	7	1	4	6	**103**
24	hafiz	1		3					4	3	2	1		2	3		1		1		2	2		3			2	3	**33**
25	molla							1	6				1		7		3				1								**19**
26	seyyid			2									1								1								**4**
27	şeyh		1				1	2							1							1							**6**
	Toplam	**2**	**3**	**12**	**2**	**4**	**7**	**5**	**21**	**10**	**3**	**3**	**3**	**6**	**20**	**1**	**7**	**3**	**1**		**10**	**9**	**2**	**11**	**8**	**1**	**8**	**9**	**171**

EK:3 Attar Esnafın Gelir Dağılımı

Sıra no	*hane no*	*MESLEK SAHİBİNİN ADI*	*MAHALLESİ*	*İKİNCİ MES.*	*BAĞ GELİRİ*			*BÜYÜKBAŞ*			*DİĞER*	*GELİR*	*MES. GEL.*	*TOP. GEL*	*TEM. VER*
					dönüm	*evlek*	*gelir*	*manda*	*inek*	*gelir*					
1	40	Salih b. İsmail	Camii-i Atik-i Zir mah.			3	80						300	380	40
2	30	Hacı Salih b. Hüseyin	Çukur Mah.		4		60						300	360	42
3	55	acı Ömer b. Mustafa	Hacı Ahmed Mah.		1		50						300	310	30
4	65	Mustafa b. Bekir	Hacı Ahmed Mah.			2	20		1	20			380	420	40
5	9	Hafiz Hüseyin b. Osman	Kadı Ali Mah.			2	20	1		26			600	646	50
6	79	Hacı Hamza b. Ahmed	Kadı Mescid-i Bala			8	120	1		28	2 dük.1 kahv.	240	800	1088	100
7	262	Hralan v. Todori	Kilise Mah.	bezzaz		12	180						2400	2580	120
8	22	Hacı Ahmed Ağa b. Osman	Salih Efendi Mah.			3	30						1000	1030	70
9	2	Hacı Mustafa b. Bekir	Sinanzade Mah.	hatip		8	160		1	20	çayır 20dn	100	500	780	muaf
10	21	Hacı İbrahim b. Abdullah	Solak Mah.			2	30		1	20			990	1040	100
11	34	Hacı Mehmed b. Ahmed	Solak Mah.			3	60				1 dük. İc.	30	1210	1300	80
12	24	Hacı Mustafa b. Mustafa	Şaban Bey Mah.		5		30		1	20			700	750	40
13	33	Mehmed b. Mehmed	Şaban Bey Mah.			2	20	1	1	46			450	516	50
14	36	Ahmed b. Ali	Şaban Bey Mah.						1	20			180	200	24
15	50	Hüseyin b. İsmail	Üçpınar Mah.										580	580	50
16	10	Simon v. İsrael	Yahudiyan Mah						1	18			950	968	60
17	25	İşar v. İsrael	Yahudiyan mah.						18				420	438	muaf
		TOPLAM			**10**	**45**	**860**	**3**	**25**	**218**		**370**	**12060**	**13386**	**896**

Belge:4 Şumnu'daki harâb Bulgar Kilisesinin tamiri için izin isteği ve II. Mahmud'un izni (batt-ı hümâyunu), BOA HH, 36 397 (1245/1829)